

rečná stať *Motivační výzkum v hospodářské praxi* (E. Rejmánek) se zabývá uplatněním poznatků o motivaci spotřeby, psychologické segmentaci trhu a vlivu mimoeconomických faktorů na chování konzumentů. Poslední tři uvedené stati ukazují významné aspekty a možnosti praktické aplikace zkoumání vnitřních pohnutek chování, svým zaměřením však již značně přesahují rámec společné problematiky sociologického a sociálně psychologického přístupu ke společenské skutečnosti.

S mnoha dílčími názory autorů sborníku *Motivace a civilizační proměny* by samozřejmě bylo možné polemizovat. V jejich sociálně psychologickém přístupu k motivaci není často psychologická stránka chování dostatečně podrobně uvedena do souvislosti s jeho sociologickou určeností. Příkladem takového jednostranného přístupu může být zmínka o teorii odlehčení (Gehlen). V této zmínce jsou zcela opomenuty institucionalizované mechanismy odlehčení, které právě tvoří sociologické jádro této nemarxistické teorie. Stejně tak ve vlastním, marxistickém pojetí autorů není doceňován motivující význam společenských institucí a dalších součástí normativní a sociální struktury společnosti. Vyvozování motivace téměř výhradně z potřeb jedince nastoluje dále otázku, zda obecná tvrzení o vnitřních pohnutkách chování lze nějakým způsobem konkretizovat. Rozdílnost uváděných klasifikací potřeb včetně dvou odlišných vlastních přístupů autorů sborníku k této problematice zřejmě naznačuje, že ani logická dedukce v kombinaci s poznatkami o nepodmíněných reflexních reakcích, ani diferenciace jednotlivých stránek životních aktivit, ani faktorová analýza jejich jednotlivých pojetí nejsou nejúčinnějším prostředkem sjednocení a systemizace názvů potřeb. Ani případná všeobecná shoda v označování těchto předpokládaných psychických entit by však ještě neumožnila nahradit výklad chování pomocí paralelních termínů jeho výkladem kauzálním.

V jednotlivých státech není nakonec v dostatečně rozvedené podobě zodpovězena otázka, obsažená již v samotném názvu sborníku. Hluboké adaptivní proměny motivace tváří v tvář zvýšené variabilitě instrumentálních aktivit a zvýšené stimulaci v období vědeckotechnické revoluce se pravděpodobně nebudou moci omezit na vznik invariantních struktur obecných stereotypů, na výběrovou diferenciaci a sebozvyšující aktivity. V novější nemarxistické literatuře, vydané však zřejmě většinou až po dokončení tohoto sborníku (např. Harrington, McLuhan, Toffler), jsou uváděny četné konkrétnější příklady náznaků takových změn v motivaci. Úkol vyrovnat se kriticky s těmito fakty a jejich často protikladnými interpretacemi tedy před marxistickými sociálními psychology zůstává otevřen.

Sborník *Motivace a civilizační proměny* představuje jeden z prvních pokusů o zpracování marxistické teorie motivace a první pokus o její aplikovatelnou konfrontaci s proměnami socialistické společnosti v období počínající vědeckotechnické revoluce. Bez ohledu na dílčí výhrady a otevřené problémy lze jeho celkový výsledek hodnotit jednoznačně jako zdařilý. Zdařilost tohoto pokusu dokazuje, že marxističtí sociální psychologové, včetně autorů tohoto sborníku, jsou schopni nejen dále rozvíjet některé dosud nedořešené teoretické otázky a předvídat výskyt určitých jevů v oblasti společenské psychologie, ale též uplatňovat poznatky ze svého oboru v praktickém ovlivňování výskytu takových jevů, a tak se na vědeckotechnické revoluci všestranně spolupodílet.

Jan Vlášil

L. M. Drobíže: Istorija i sociologija (Historie a sociologie)

Moskva, Mysl 1971, 160 s.

Vztah sociologie a historie nabývá v posledních letech jak v marxistické, tak v nemarxistické sociologii stále většího významu. Svědčí o tom bohatá frekvence samostatných publikací i časopiseckých studií na toto téma.¹ Zdá se však, že zatím se zabývají tímto problémem více historikové než sami sociologové. Historiografie si ujasňuje své možnosti i ve vztahu k jiným disciplínám, například k sociální psychologii.² Řada seminářů a první větší publikace přinesly již řadu pozitivních výsledků. Na rozdíl od buržoazní sociologie byl historismus vždy imanentním principem v marxistické sociologii. Úzká spolupráce historiků a sociologů přináší stále užitečnější a plodnější výsledky. O jejich shrnutí se pokusila v nepříliš rozsáhlé, ale zajímavé práci sovětská historička L. M. Drobíževová.

Již vydavatelská poznámka k této publikaci zdůrazňuje, že vztah historie a sociologie se stal aktuální otázkou vědy o společnosti. Z tohoto vztahu vyplývají otázky předmětu obou věd, *obecnosti a zvláštnosti* historických i sociologických výzkumů i otázka, čím se obohacují obě vědy ze vzájemného kontaktu. Autorka na analýze historických a sociologických výzkumů sovětské společnosti dokazuje, jak se rozšiřuje historická problematika od doby, kdy byla do historiografie sovětské společnosti zahrnuta i řada výsledků výzkumných prací sociologů, a jak se na druhé straně obohacuje historický přístup sociologů. Hlavním obsahem práce je objasnění možnosti, které dává historikům využívání těch metod vědecké analýzy, které rozpracovali a používají sociologové.

Recenzovaná práce je uvedena obsáhlým úvodem, její obsah je rozdělen na tři části a

¹ Z marxistických prací viz:

— *Istorija i sociologija*. Moskva, Nauka 1964, 340 s.
— Kłoskowska, A.: *Sociologie i historia*. Kwartalnik historyczny, 1964, č. 3, s. 661–674.

(Viz též: Kłoskowska, A.: *Sociologie a historie*. Dějiny a současnost, 1964, č. 11, s. II–IV.)

— Bollhagen, P.: *Soziologie und Geschichte*. Berlin, VEB 1966, 257 s.

— *Istoriko-sociologičeskije issledovanija*. Moskva, Nauka 1970, 312 s.

— Kon, I. S.: *Istorija i sociologija*. Voprosy filosofii, 1970, č. 8, s. 79–90.

² Poršněv, E. F.: *Socialnaja psihologija i istorija*. Moskva, Nauka 1966, 212 s.

Istorija i psihologija. Moskva, Nauka 1971, 384 s.

shrnut do krátkého závěru. V úvodu autorka ukazuje, že sám život si vynutil omlazení předmětu historického bádání současnosti. Vyzádala si to potřeba prohloubení vědeckého řízení sociálních procesů a jejich prognostiky. Stejně důvody vedly v Sovětském svazu k širokému rozvoji sociologie. Historie a sociologie jsou podle autorky příbuzné vědy, jejichž těsné spojení je určeno již společným objektem bádání. Historie je stará věda s ustáleným předmětem bádání. Objasňuje procesy ve společnosti od nejstarších dob do dneška. Zvláště marxistické historické vědy je, že se nespokojuje s pouhým popisem událostí, ale hledá zákonitosti, mechanismy a tendence vývoje společnosti. Sociologie je ve srovnání s ní mladou disciplínou. Zakladateli skutečné vědecké sociologie byli K. Marx, B. Engels a V. I. Lenin. Autorka ukazuje na nové úkoly, které stály před marxistickou sociologií po Velké říjnové socialistické revoluci. Předmět sociologie a její strukturu vymezuje autorka v duchu u nás dobře známých názorů A. M. Rumjanceva a G. V. Osipova. Historie a sociologie mají mnoho společného, ale vztah historie k jednotlivým částem struktury marxistické sociologie je rozdílný. V historickém dědictví klasiků marxismu-leninismu patří důležité místo vztahu obecné sociologické teorie a konkrétních výzkumů společenského života.

Sociologie na úrovni obecné teorie orientuje historické bádání ve všech jeho etapách. Při výběru tématu, objektu bádání, se historik plně opírá o marxistickou obecnou sociologickou teorii, kterou představuje historický materialismus. Zatím je však méně ujasněno, v jakém vzájemném vztahu jsou historie a speciální sociologické teorie, v jaké míře obohacuje historii spolupráce se sociologií na úrovni konkrétních sociálních výzkumů. Tento vztah je podle L. M. Drobiževové třeba hlouběji zkoumat. Autorka ukazuje, že zainteresovanost historiků na spolupráci se sociologií má několik aspektů. Pro historiky zabývající se nejnovějšími dějinami či současností přináší konkrétní sociologické výzkumy bohatší materiály k objasnění nejdůležitějších otázek života společnosti. Nepředstavují pouhou doplňující informaci, ale mohou být základním materiálem k historickému zpracování dané tematiky. Kromě toho mají konkrétní sociologické výzkumy pro historiky i ten význam, že použitá metodika a technika může být převzata i pro historická bádání.

Spolupráce sociologie s historiografií má velký význam i pro sociology. Důležitým úkolem každého soudobého sociologického výzkumu je prozkoumat genetickou závislost společenských procesů a jevů. V těchto případech se sociolog přirozeně obrací k historickému dědictví. Historický přístup odstraňuje do značné míry nebezpečí jednostrannosti, omezenosti a utilitarismu při analýze sociálních jevů. Na základě těchto výchozích tezí ukazuje pak autorka v celé práci, jak využití výsledků konkrétních sociologických výzkumů zvyšuje teoretickou úroveň i prakticko-poznávací význam historických prací v Sovětském svazu.

První kapitola recenzované práce má název

Současnost očima historiků a sociologů. Na čtyřech tématech — současná sovětská dělnická třída, vesnice, kultura a národnostní otázka — ukazuje autorka první výsledky společné výzkumné práce historiků a sociologů. Zdůrazňuje, že nejvýznamnější materiály, které rozšiřují naše představy, jsou výsledky sociologických výzkumů v oblasti sociální struktury společnosti, psychologie tříd, sociálních vrstev a skupin. Sociologické výzkumy pomohly překonat některé jednostranné pohledy na různé otázky společenského života. Sociologické výzkumy v SSSR umožnily poznat skutečnou strukturu dělnické třídy, analyzovat takové jevy, jako je vztah k práci, fluktuace, sociálně profesionální skupiny, kulturní úroveň, hodnotová orientace, volný čas. Autorka se podrobně zabývá národnostní problematikou, která je její vlastní výzkumnou oblastí. Zdůrazňuje například, že zahrnutím materiálů sociologického zkoumání do historiografie sovětské vesnice byl značně rozšířen tradiční okruh otázek, kterými se dosud zabývali historikové a etnografové, změnily se a také se zpřesnily některé vžitě představy, a tak bylo možno úplněji vyjádřit soudobou realitu sovětské společnosti. V této kapitole i v dalších najdeme určitý přehled publikovaných sociologických výzkumů z jednotlivých oblastí sovětské společnosti, což má pro čtenáře v Československu značný význam.

Druhá kapitola má teoretický charakter. Autorka uvádí materiály konkrétních sociologických výzkumů jako historický pramen. Jde o historické prameny dvojí úrovně. Má-li historik k dispozici dotazníky, zápisy rozhovorů či pozorování, jde o prameny prvotní, má-li jen tabulky a zprávy z výzkumů, jde o prameny druhotné. Historik je povinen provést kritiku těchto pramenů, pokud jde o podmínky jejich vzniku a spolehlivost způsobu sběru materiálu. Analýza těchto pramenů je nutná nejen při druhotných historicko-sociálních výzkumech, ale i v případech, že specialista-historik neprovádí nový výzkum, ale pracuje pouze s materiálem získaným dříve sociology. Autorka pak ukazuje několik příkladů, kdy sovětské historikové a sociologové použili starších sociologických výzkumů k srovnávacím historicko-sociálním výzkumům sovětské vesnice.

Ve *třetí kapitole* se autorka odvolává na Leninovu koncepci sociálních faktů a na nutnost využívání matematických metod v konkrétních sociálních výzkumech a zdůrazňuje, že historik, který chce a potřebuje využívat sociologických materiálů, musí ovládat základy metodologie sociologických výzkumů, zejména matematických metod. To nemění charakter práce historika. Historik vždy zůstane specialistou ve své oblasti práce, pouze se naučí pracovat v těsném kontaktu se statistiky a matematiky. V této souvislosti jsou zvláště významné škálování a obsahová analýza. V kapitole je uvedena základní sovětská literatura z metodologie sociologických výzkumů a první případy, kdy historikové použili dotazníků ke zkoumání hnutí za komunistickou práci. Autorka klade otázku: Co se musí historikové učit, chtějí-li využívat metody sociologů?

Ukazuje, že je to především technika sociologických výzkumů, a vysvětluje některé základy jejich metodiky.

Závěrem píše L. M. Drobížeová o současném dialektickém procesu diferenciaci a integraci věd. Uvádí, jak vzájemná součinnost historiografie s takovými vědami, jako je sociologie a sociální psychologie, obohacuje možnosti historického bádání. Sociologická literatura se stává nezbytným prvkem historiografie. Historik má navíc možnost sám využívat metody konkrétních sociologických výzkumů.

Vzájemná spolupráce je přínosem i pro sociologii. Historický aspekt zkoumání pomáhá sociologům určovat genetické závislosti a úplněji vidět předmět svého zkoumání. Historický přístup je pro sociologa nezbytný i při teoretické analýze získaného materiálu. Má-li spolehlivě interpretovat nová data, musí určit jejich vztah k datům získaným v minulosti. Zkoumají-li se dlouhotrvající procesy, může se historický způsob bádání stát pro sociology dokonce základní metodou poznání. Kromě toho při vlastním sběru materiálu sociolog zpravidla čerpá z tradičních historických pramenů, různých dokumentů apod. — zkušenosti historika-specialisty ulehčují a obohacují sociologický výzkum. Autorka se hlásí k aktivnímu bojovníkům za vzájemnou spolupráci historie a sociologie. Zároveň zdůrazňuje, že jak historiografické, tak i sociologické bádání vyžaduje speciální vědomosti a návyky. Nesprávné nahrazování jednoho specialisty druhým nevyhnutelně může vést k narušení elementárních profesionálních požadavků. Jde proto především o rozumné rozdělení práce a sjednocení úsilí o komplexní poznání sociálních procesů. Efektivní součinnost historiografie a sociologie však nevyhnutelně vyžaduje vzájemné poznání zvláštnosti každé vědy, jejich předmětu, metodiky i způsobů práce.

Podrobnosti, které jsme uvedli v této informaci o práci L. M. Drobížeové, nejsou náhodné. Domníváme se, že v uplynulých letech jsme u nás v Československu poněkud zanedbali právě tuto užitečnou a nutnou stránku spolupráce dvou blízkých, ale přece specifických věd. Měla by to být tedy určitá výzva, k níž nám sovětští historikové a sociologové dávají příklad.

Karel Bláha

Sociologičeskije i ekonomičeskije problemy obrazovanija (Sociologické a ekonomické problémy vzdělání)

Odp. red. V. N. Turčenko. Novosibirsk, Nauka 1969, 434 s.

Všobecně je známo, že sibiřská pobočka Akademie věd SSSR dosahuje v nejrůznějších vědních oblastech velmi významných výsledků. V poslední době se zde začíná velmi slibně rozvíjet také sociologie. Příkladem je sborník *Sociologické a ekonomické problémy vzdělání*, který sestavil kolektiv pracovníků při katedře filosofie sibiřské pobočky Akademie věd SSSR. Tato výzkumná skupina se začala v roce 1967 zabývat sociálními problémy učitelů. Nespornou předností

je, že se skládá ze zástupců nejrůznějších oborů, tj. filosofie, sociologie, ekonomie, pedagogiky, psychologie, historie a matematiky. Tato kooperace je podnětná a pro budoucí vývoj vědy nezbytná.

Sborník je rozčleněn na dvě části. První je věnována praxi a výzkumu vzdělání a jsou v ní naznačeny některé teoretické a metodologické otázky. Jsou zde také zachyceny výsledky empirického šetření nejrůznějších aspektů této problematiky vztahující se k předpokladům a podmínkám všestranného rozvoje dětí, studující mládeže a pracujících. Druhá část se zabývá komplexem problémů spjatých s profesionální činností učitelů. Zkoumá úlohu vědecké organizace práce v souvislosti s časovým rozpočtem, upozorňuje na specifické rysy práce ve venkovských školách, zaměřuje se dále na otázky vztahu k profesi a snaží se též postihnout podstatu společenské role a funkci učitele.

Sborník v tomto směru čerpá z empirického výzkumu učitelů Novosibirské oblasti, který byl uvedeným výzkumným kolektivem koncipován a proveden v letech 1967—1968. Na organizaci se podílela celá řada dalších spolupracovníků, a to vysokoškolských pracovníků jiných institucí, politických pracovníků, posluchačů vysoké školy stranické a také učitelů. Projekt byl současně použit k výzkumu v Burjatské ASSR a ve Pskovské oblasti. Získané poznatky sice nejsou v tomto sborníku zachyceny, ale budou vzájemně srovnávány a umožní vyvození obecnějších závěrů.

Je zřejmé, že obsah tohoto kolektivního díla je velmi různorodý. Recenze může proto poskytnout pouze základní informaci o řadě otázek zde řešených.

*

První část zahajuje příspěvek V. N. Turčenka, hlavního redaktora celého sborníku. V této úvodní studii, nazvané *Sociologie a systém vzdělání*, jsou nastíněna obecnější teoretická východiska k problematice lidského vzdělání. Přínosem této koncepce je systémová interpretace sféry vzdělání jako významného elementu společenského systému. Zvolený přístup je založen na základních principech moderní vědy, ve které se systémové hledisko stále více prosazuje.

Autor soudí, že při sociologické analýze celostního systému vzdělání je třeba přihlížet k závěrům ostatních vědních oborů. Integrativní funkci ve vědeckém zkoumání problematiky vzdělání však připisuje sociologii, která podle něho dosud nevyužila svých velikých možností, a zdůrazňuje v tomto smyslu její perspektivnost. Značný význam má podle něho konstrukce teoretických modelů, které by adekvátně a celostně obrazy systémový substrát oblasti vzdělání.

Dále se V. N. Turčenko zmíní o některých základních úkolech, před nimiž sociologie vzdělání v současnosti stojí. Jde například o rozpracování problému sociálního významu vzdělání ve společenském systému, úlohy vědy, rodiny, rozvoje vzdělání a kulturní úrovně pracujících mas, apod.